

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ У СИСТЕМІ КАПІТАЛУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано місце категорії “людський капітал” у системі капіталу, насамперед серед таких його форм, як фізичний, інтелектуальний, інформаційний, соціальний капітал. Наведено авторське визначення людського капіталу та предмета його дослідження, яке містить ряд принципових послань і дає змогу розглядати його як узагальнювальну економічну категорію.

Ключові слова: капітал, людський капітал, постіндустріальна економіка, інтелектуальний капітал, соціальний капітал.

I. Вступ

Еволюція категорії “капітал” досить тривала і є наслідком розвитку продуктивних сил суспільства. З розвитком економіки капітал набував нових ознак і наприкінці ХХ ст. його стали пов'язувати не тільки з грошима й засобами виробництва, а і з певними можливостями людини та суспільства в цілому у створенні доходу у будь-яких його формах.

Розгортання науково-технічної революції в 50-ті рр. ХХ ст. зумовило докорінні якісні зміни в продуктивних силах суспільства, перетворивши науку в безпосередню продуктивну силу. Нова роль людини у сучасному виробництві викликала до життя невідому до цього форму капіталу – людський капітал, започаткувавши перехід до постіндустріальної економіки.

Теорія людського капіталу ґрунтувалася на наукових ідеях про зміст і форму продуктивних сил людини таких видатних економістів, як Дж. Б. Кларк, К. Маркс, А. Маршалл, Дж. С. Мілль, В. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт, І. Шумпетер та інших.

Серед українських та російських учених особливий внесок у вивчення проблеми людського капіталу зробили В. Артамонов, С. Бандур, Д. Богиня, В. Гойло, О. Грішнова, О. Добринін, М. Долішній, С. Дятлов, Р. Капелюшников, А. Коровський, М. Критський, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Марцикевич, В. Онікієнко, С. Пирожков, К. Циренова та інші.

II. Постановка завдання

Капітал (з англ. “capital”) означає “основний, головний, головна перевага”. Із розвитком суспільства в економічній думці первинно абстрактне та узагальнене поняття капіталу поступово трансформувалося відповідно до умов господарювання. Категорія “капітал” у кожній новій формі набувала оз-

нак, адекватних економічній парадигмі свого часу.

Становлення постіндустріального способу виробництва сприяло подальшим якісним змінам у продуктивних силах суспільства, зокрема таким, як революція у сфері управління, глобалізація ринку капіталів, розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій тощо. В умовах активного переходу до постіндустріальної (інформаційної) економіки виникають і набувають ролі визначального фактора економічного розвитку інтелектуальний та інформаційний капітали.

Одночасно відбуваються якісні зміни у виробничих відносинах у країнах з розвинутою ринковою економікою: новітні тенденції розвитку форм власності приводять до соціалізації праці і капіталу. У цей час (90-ті рр. ХХ ст.) було започатковано використання в суспільній і економічній практиці поняття “соціальний капітал”. Його роль у соціально-економічній системі полягає в поєднанні традиційних (економічних) і новітніх форм капіталу, сприяючи їх максимально ефективному використанню. Соціальний капітал забезпечує соціалізацію економік провідних країн світу й ефективне реформування перехідних економік – від тоталітарної централізовано-планової до капіталістичної ринкової системи господарювання.

Зародження і розвиток новітніх форм капіталу його дослідники пов'язують зі змінами в економічному житті суспільства при переході від індустріального до постіндустріального етапу суспільного розвитку. Так, досліджуючи історію виникнення соціального капіталу, М. Горожанкіна зазначає: “На цьому етапі історичного відрізка часу відбувається докорінне переоцінювання пріоритетів людини, зміни її мотивів і стимулів. Вибір поведінки диктується не потребами нижчого рівня (фізіологічними, екзистенціо-

нальними), а вищого порядку – соціальними, престижно-статутними, духовними. Переважання матеріальних потреб над духовними зберігались в історії людства тисячоліттями, тоді як поворот до пріоритету духовних налічує поки що одне-два століття” [1, с. 87].

Навіть використання в економічній та соціологічній думці традиційної економічної категорії “капітал” досить далеко вийшло за межі первісного розуміння. Усе частіше говорять про людський капітал, інтелектуальний капітал, інформаційний капітал, соціальний капітал. Частота використання “капітальної” термінології викликана почасти специфічною конотацією поняття “капітал”, що виявляється як щось явно об’єктивне, вагоме і водночас динамічне, таке, що розвивається, безперервно змінює форми. Різного роду термінологічні альянси з первісним поняттям “капітал” стають усе більш звичними, хоча шлях від звичних новоутворень до чітких операціональних категорій насправді є неблизьким та складним. Чимало плутанини й логічних суперечок містять і звичні судження про форми капіталу.

Не менш характерним є також і те, що однією з перших ознак постіндустріальної економічної системи, на яку звернули увагу її дослідники, була зміна домінуючих факторів виробництва і суб’єктів власності. На зміну “видимим”, відчутним речам, наприклад фізичному капіталу, приходять знання, інформація, високі технології, соціальні взаємовідносини. Саме вони дедалі частіше починають відігравати роль ключових економічних ресурсів, а відтак – і об’єктів власності.

Мета статті – проаналізувати місце категорії “людський капітал” у системі капіталу, надати авторське визначення цього поняття.

III. Результати

Зміна ролі людини в сучасному виробництві, нові вимоги до якості її знань та навичок, інтелектуалізація, прискорення темпів модернізації технологій та методів виробництва, посилення нецінової конкуренції висуває на перший план здібності людини, її знання, інтелект, талант і професіоналізм працівника, технічні, технологічні й організаційні інновації, тобто характеристики, що входять у поняття “людський капітал”, “інтелектуальний капітал”. Людський та інтелектуальний капітали у розвинутих країнах світу сьогодні виступають одними із стратегічних ресурсів, поруч із традиційними, такими як запаси сировини, державна територія, золоті запаси, валютні резерви тощо. У сучасному світі триває постійна боротьба за інтелектуальний ресурс та доступ до джерел його формування. Досвід останніх десятиліть підтверджує, що на роль лідерів у соціально-економічному розвитку претендують країни, які мають найвищий рівень освіти, науки, соціальної захи-

щеності населення, культури, духовності. У новій економічній парадигмі в центр аналізу соціально-економічного розвитку ставиться здатність економіки до ефективних якісних і структурних зрушень, що прямо і безпосередньо закладено в людині. Практика свідчить, що в будь-якій сучасній соціально-економічній системі людські можливості є визначальними в досягненні поставлених цілей. Дослідження людини як живого носія знань, творчих здібностей та сил, за допомогою яких вона перетворює себе і навколишній світ, стає центральною проблемою світової наукової думки. Адже раніше, незалежно від типу соціально-економічної системи, економіка функціонувала на застосуванні, головним чином, матеріальних факторів, а сьогодні знання та соціальні умови життя людей стали не тільки самостійним фактором виробництва, а й головним у всій сучасній системі факторів.

Об’єктивні основи, які посилюють роль людини в економічних процесах, уже не перебувають поза сферою безпосереднього виробництва благ і послуг, вони нині визрівають і формуються всередині цієї сфери. Технічна оснащеність і технологічні процеси вимагають від учасників виробничого процесу високого рівня знань як загального, так і професійного характеру. Якщо обслуговування виробничого процесу в типовому ранньоіндустріальному та індустріальному виробництві не потребують високої спеціальної підготовки і можна з певною натяжкою стверджувати, що працівник такого виробництва з’являється природним шляхом, тобто без особливих зусиль і витрат коштів з його боку, то з часом ситуація змінюється. На пізній індустріальній стадії, а також під час переходу до постіндустріального способу виробництва працівник повинен володіти широким колом загальноосвітніх і спеціальних знань, майстерністю та досвідом, умінням оцінювати свої здібності і знаходити відповідну їм роботу. Людина отримує цей набір ознак, доклавши багато зусиль і витративши багато часу й коштів. Від людського фактора залежить багатство знань, майстерність працівника, місце застосування своєї продуктивної здатності.

Індустрія підготовки людського фактора сучасного виробництва аналізується теорією людського капіталу, яка передбачає відповідні інвестиції у формі капіталовкладень у людину з метою реалізації їх якісних характеристик відповідно до вимог сучасного виробництва. Деякі автори вважають, що на постіндустріальній стадії економічного розвитку робоча сила стає не просто товаром, а набуває нових якісних ознак і перетворюється на “людський капітал”. Внезок у розвиток свого продуктивного потенціалу як сам працівник, так і капіталіст-робо-

тодавець розглядають як нагромаджений капітал.

Предметом теорії людського капіталу є людина у зв'язку з її новою роллю в економіці, викликаною науково-технічною революцією і змінами в розвитку продуктивних сил, а саме її освіта, наукові та професійні знання, досвід, здоров'я, життєві прагнення.

На нашу думку, людський капітал – це відносини між людьми з приводу здатності до участі в процесі виробництва з метою реалізації сукупності втілених у них потенційних можливостей (природних і набутих) приносити дохід (індивідуальний та суспільний). Він включає природні здібності і таланти, а також набути: освіту, професійні знання, кваліфікацію та навички. Для всебічного усвідомлення суті теорії людського капіталу слід спочатку звернутися до виявлення суті основних її складових понять: людина, людські ресурси, знання, капітал, людський капітал.

Загальновідомо, що людина за своєю природою є, з одного боку, фізичною істотою, а з іншого – суспільною (соціальною). З огляду на це вона є носієм як певних природних індивідуальних здібностей і талантів, якими вона володіє від народження і якими її наділила природа, так і нагромаджених суспільних якостей і здібностей, які вона дістає в процесі суспільної життєдіяльності і витрачає для цього певні фізичні, матеріальні та фінансові ресурси. Природні здібності людини й набути суспільні якості за своєю економічною роллю є подібними до природних ресурсів і фізичного капіталу. Це виявляється в тому, що у своєму первісному стані людина, подібно до природних ресурсів, не приносить ніякого економічного ефекту. Але після здійснення певних витрат і підготовки формуються людські ресурси, що потенційно можуть приносити дохід, подібно до фізичного капіталу.

Людський капітал як певне суспільне явище виникає тоді, коли продуктивна здатність людини формується цілою сферою або комплексом галузей, основним завданням яких є створення певних якостей (властивостей) продуктивних сил людини, тобто коли в економіці, або точніше, суспільстві з'являється комплекс галузей, націлених на обслуговування людини як економічної сили. Такі галузі з'являються ще на останніх стадіях індустріального суспільства. Вони наявні і в перехідній економіці. Саме це і дає підстави говорити про людський капітал в Україні та проблеми його розвитку. Критерієм, який визначає наявність людського капіталу, є частка галузей, що формують продуктивні властивості людських ресурсів у країні, у ВВП. Це може бути також частка зайнятих у цих галузях від загальної кількості працюючих. До сфери, у якій формується людський ка-

пітал, можна зарахувати загальну і вищу освіту, професійну підготовку, медицину, фізичну культуру, соціальне забезпечення. Кількість зайнятих у цих сферах також слугує критерієм для визначення появи людського капіталу [2, с. 71–72].

Отже, категорія “людський капітал” є складним структурно-системним об'єктом соціально-економічного дослідження, у методологічних підходах до розуміння сутності якого існували і понині існують значні відмінності.

Поняття “людський капітал” означає не лише усвідомлення вирішальної ролі людини в економічній системі суспільства, а й визнання необхідності інвестування в людину. Інвестиції в людський капітал є вкладенням у людину, що підвищує її продуктивні здібності і продуктивність праці. Усі види витрат, які можна оцінити в грошовій або іншій формі і які сприяють зростанню в майбутньому продуктивності праці та доходів працівників, розглядаються як інвестиції в людський капітал.

На думку представників теорії людського капіталу, сучасне виробництво – це взаємодія послуг людського капіталу і послуг речового капіталу, їх рівноправне співробітництво, внаслідок якого кожен отримує свій дохід на свій капітал.

Продуктивні якості і характеристики людини визнані особливою формою капіталу на підставі того, що їх розвиток потребує значних витрат часу і матеріальних ресурсів, і що вони, подібно до фізичного капіталу, забезпечують своєму власникові дохід. Положення про аналогію між двома видами капіталу дає можливість застосувати щодо людського капіталу концептуальний апарат та арсенал аналітичних інструментів дослідження фізичного капіталу [3, с. 1207].

IV. Висновки

Людський капітал є специфічним видом капіталу. На відміну від фізичного капіталу, який має матеріально-речове вираження, людський капітал у формі знань, здібностей, трудових та життєвих навичок неможливо побачити чи відчутти. У зв'язку з цим спрацювання й амортизація людського капіталу (нагромадження науково-освітнього потенціалу) мають істотні відмінності, порівняно з матеріально-речовими ресурсами. На початковому етапі функціонування людського капіталу за рахунок певної фізичної зрілості та нагромадження виробничого досвіду економічна цінність запасу знань, здібностей і трудових навичок не зменшується, не амортизується, як це відбувається з фізичним капіталом, а навпаки – зростає. Процес знецінення людського капіталу відбувається із зворотним знаком. Нагромадження такого активу людського капіталу, як виробничий досвід, триває невпинно, протягом усього періоду економічної діяльності людини.

Дослідження категорії “людський капітал” потребує вивчення як його особливостей, так і тих властивостей, що роблять його подібним до інших форм капіталу, насамперед новітніх. Це зумовлено новою роллю і місцем людини в сучасній економічній системі.

Людський капітал є провідним чинником забезпечення соціально-економічного прогресу в постіндустріальній економіці. Проблеми його формування та нагромадження в умовах України потребують створення відповідної дієвої державної програми, спрямованої на підвищення якості освіти, в тому числі професійної, пристосування її до нагальних потреб ринкової економіки; дійсного реформування системи охорони здоров'я на основі широкого впровадження засад страхової медицини. Розробка основ державної економічної політики щодо використання можливостей людського капіталу, розширення постіндустріального сектора національної економіки вимагає всебічного поперед-

нього обговорення цієї проблематики в науковому середовищі з урахуванням побажань громадянського суспільства. Перед дослідниками людського капіталу постає завдання “переведення” цієї категорії із суто теоретичної в практичну площину.

Список використаної літератури

1. Горожанкина М.Е. Социальный капитал: политэкономический аспект: монография / М.Е. Горожанкина. – Донецк: ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2006. – 290 с.
2. Коровський А.В. Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування / А.В. Коровський. – К.: КНЕУ, 2004. – 184 с.
3. Мішин Ю.Р. Гносеологія людського капіталу / Ю.Р. Мішин // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. Вип. 218: в 4 т. – Том IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – С. 1200–1213.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013.

Мишин Ю.Р. Человеческий капитал в системе капитала постиндустриального общества

В статье проанализировано место категории “человеческий капитал” в системе капитала, прежде всего, среди таких его форм, как физический, интеллектуальный, информационный, социальный капитал. Дано авторское определение человеческого капитала и предмета его исследования, содержащее ряд принципиальных ссылок и позволяющее рассматривать его как обобщающую экономическую категорию.

Ключевые слова: капитал, человеческий капитал, постиндустриальная экономика, интеллектуальный капитал, социальный капитал.

Mishyn Y. Human capital in the system of capital of post-industrial society

Relevance of capital research as an economic category, its evolution, resulting in the emergence of new forms, new features, acquired in the late XX century, in the means of effective creation and use of elements of the productive forces, is one of the main problems of modern economics. Urgent practice of making verified socio-economic decisions under the conditions of economy transformation requires special need for a holistic approach to the study of the functioning of human capital and determination of its place in the system of capital.

Ukraine embarked on the path of capitalistic transformations, all the necessary supporting structures of the capitalistic economic system formed. Not only the social form of production resources changed, but the mechanism of their functioning as well. Capital and all kinds of new forms of its existence began to play a leading role in capital as a major resource and defining component of the new economy. However, running the capitalistic engine of economic development and implementing its internal components of economic effectiveness still goes down. Capital can not realize its potential. Its qualitative and quantitative characteristics do not meet the requirements of economic development. It's not the lack of capital as a resource, but the mechanisms of its involvement and ensuring the efficient functioning.

One of the main reasons for macro-economic reforms not achieving the desired results in our country, of course, lies in the fact that internal factors of capital self-development fail to work. Apparently there are some internal braking forces, or internal reserves and capabilities of its potential realization, which can not show up in the existing institutional environment. They need to be searched in the capital and its components that need clarification of specific forms of capital existence in a particular environment.

Key words: capital, human capital, post-industrial economy, intellectual capital, social capital.